

ЛІТЕРАТУРА ТА СУСПІЛЬСТВО

О.Є.Ткачук

Одеський університет

ДО ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО Й ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКОГО (НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІЦИСТКИ Д.ДОНЦОВА І Б.І.АНТОНІЧА)

Проблема національно-патріотичного й загальнолюдського завжди привертала увагу нашого письменства. Причому її торкались і доходили спільних висновків у виробленні теоретичних визначень і положень письменники, що були віднесені радянським літературознавством як до "прогресивної" літератури: І.Франко, Леся Українка, М.Коцюбинський, так і до "реакційної", "буржуазно-націоналістичної": С.Єфремов, Д.Донцов. Якщо, скажімо, Франко, окреслюючи модель письменника, уподібнював його дереву, що корінням впирається в національний ґрунт, а гіллями, короною своєю поринає в загальнолюдські небеса [14, с.34] і, таким чином, образно висловлював свої погляди на взаємозв'язок національно-патріотичного й загальнолюдського, то Єфремов (супротивник Франка в дискусії щодо функцій літератури), говорячи про суспільну вартість літератури, теж орієнтувався на загальнолюдські й національні цінності: "Кожне письменство, виходячи з загальнолюдських основ і переробляючи світові мотиви, повинно бути національним, тобто духовну суть свого народу виявляти" [8, с.12].

Таку ж позицію щодо питання співвідношення національного й загальнолюдського займав Донцов. Він, як Франко, Єфремов, так само вважав, що від українського письменства залежить "думкою рватись за хмари, але обидвома ногами міцно стояти на власному ґрунті" [7, с.87]. Ця ж думка становила пафос полеміки Донцова із марксистським твердженням про класовість будь-яких ідей, психологічних тенденцій культурного розвитку в роботі "Росія чи Європа": "...Нема літератури буржуазної чи пролетарської. Світ емоцій – один. Але трактування цих емоцій і проблем – різниться і є залежне не так від класової приналежності, як від тої культурної спільноти, з якої вийшов письменник. Такою культурною спільнотою є нація..." [6, с.7]. Як

бачимо, стверджується загальнолюдська суть літератури, її вплив на почуття та емоції людини. Сутність літератури не класова. Світ емоцій один. Але письменник – представник нації; її традиції, побут, суспільне життя накладають відбиток на психологічний і емоційний склад його характеру. Кожен митець розрізняється особливостями мислення, світогляду, весь світ він пізнає через зіставлення зі своїм народом, тому й трактує емоції по-своєму, "залежно від культурної спільноти, з якої вийшов..." [6, с.7]. Водночас все те, що сприйнято письменником через національний досвід, зіставлено з культурою і досвідом, уподобаннями інших народів. Отже, відмінність оцінок емоційної сфери письменниками різних "спільнот" має в Донцова концептуальне значення: під таким кутом зору він осмислював роль національного в мистецтві, взаємозв'язок національного й загальнолюдського.

Слід відзначити, що в своїх аргументаціях, може, занадто категоричних, але продиктованих прагненням зіставити літературні явища з явищами національного життя, що відкарбовуються на національному характері письменника, Донцов близький російському мислителю М.Бердяєву. "Всяке буття індивідуальне..." [4, с.84], – міркував російський філософ. – "Достоевський – національний геній, національний образ відкарбовано на всій його творчості. Через російську глибину розкриває він глибину всесвітню, вселюдську" [4, с.86]. Так само Донцов виходив з того, що нація має індивідуальне буття, без котрого неможливе людство. "Слідуючою над народами вищою спільнотою не є людство, лише Європа, Азія, Євразія або Росія..." [6, с.7]. У поглядах російського й українського мислителів спільним є те, що людство розглядається ними не як пуста абстракція, механічне злиття націй і культур, а як множинність різноманітних культур, кожна з яких національна і в такій якості вивищується до загальнолюдського.

Отже, для всебічного дослідження діалектичного взаємозв'язку національно-патріотичного й загальнолюдського необхідно проводити аналітичну роботу у всіх напрямках і аспектах.

Знадобляться нам наукові досягнення теоретиків і критиків часом різних поглядів на мистецтво, різних політичних орієнтацій, але вартісних у плані того, що так чи інакше торкаються нашої дискусійної проблеми, проливають світло на її складові частини. Особливу цінність становлять для нас твори Б.І.Антонича, Д.Донцова, Ю.Липи, Є.Маланюка та інших письменників міжвоєнного часу. Насамперед тому, що вони підносились над ідеологічними бар'єрами, порушували національні проблеми, формували "животворящий" дух нації, той дух, що врешті і привів нас до незалежності.

Істинно – найперше були Слово і Дух. Дух нації... "Дух нашої давнини" – так назвав свою книгу Донцов. Активною діяльністю в ім'я національного він явив нам взірець справжнього патріотизму, в якому

немає місця вигоді й користі, а є внутрішня зацікавленість долею народу, органічна потреба дбати про добро. Любов Донцова до рідного народу зрідні Франковій "надмірній любові", що так само пов'язана з невтомною працею, спрямованою на моральне виховання рідного люду, на подолання в ньому рабських начал і вироблення високої національно-громадянської свідомості. Та праця заповнювала все єство, не давала спокою... Все поверхове, деморалізуюче в лжепатріотизмі, все, далеке від істинної любові до народу, – все знаходило в особі Донцова ворога, борця, протестанта. Цілком справедливо протестує письменник проти тогочасної політики Москви, розвінчує більшовизм, що зганьбив усі вартості, "які надавали нашій історії блиск і силу, щоб убити в нових поколіннях спогади минулого, слави, обернути їх в безбатченків, у голоту положенням і психікою, зробити з нації плем'я гелотів" [5, с.8].

В своїх гострих інвективах проти Москви Донцов не був поодиноким. Є.Маланюк, О.Ольжич, Ю.Клен теж вбачали шлях до свободи українського народу в зруйнуванні Російської імперії. Світоглядом, тематикою творів, а також пристрасним стилем ці письменники були близькі. Зближувало їх і те, що важливим гарантом розвитку культури вони вважали державність.

У кожному разі Донцов переконував, що звільнити людину від рецидивів рабства можна лише суспільним станом держави, в основі політики якої – правда, чесність, справедливість. Про те, що вселюдські вартості загалом не чужі Донцову, свідчить побудована ним модель суспільства. В основі її – принцип спорідненої праці. За Г.Сковородою, кожна людина має знайти споріднену із собою працю, і саме це допоможе стати їй духовною. Оцю засаду праці Донцов переносить у ширшу площину. Суспільство, на його думку, може нормально функціонувати, коли ідеї впроваджуватимуться людьми з природою визначеними їм задатками. "Занепад нашої країни спричинила деморалізація інтелігентської верстви, або її нездатність, бо взялась вона за несродне собі діло" [5, с.94]. Щодо безапеляційного висновку автора мусимо підкреслити: першопричиною підупадання країни була справді аморальність, і не лише інтелігентської верстви. Оті численні висуванці, активісти-горлохвати, що доривались до влади, – ось вони, ті, котрі займались "несродним" ділом. Вони були й серед інтелігенції, й серед робітників, і серед селян. З цього й негаразди, про які так гостро говорить Донцов, але ця гострота продиктована прагненням побудови морального, гуманного суспільства, де кожен має своє місце й виконує свої функції. Цим же прагненням зумовлена своєрідна структура суспільства, пропонована автором. Замість влади бюрократів, чиновників, яка трималась на адміністративно-командному принципові управління, письменник пропагує касту "луччих людей". "Провідна верства диктує людності свої скрижалі мудрості, своє

"личить" і своє "не личить", ідеї правдивого і фальшивого, морального й неморального, чесного і безчесного, гідного осудження й гідного похвали, своє поняття краси і бридкості, все, від форми правління до форми краватки" [5, с.126]. Отже, від загальнолюдських засад правлячої касты залежить моральне здоров'я нації, а відтак і доля держави. Передбачалось, що каста "луччих людей" повинна визначатись своїм окремим становищем у суспільстві, окремою психікою і духовними прикметами. Особливо пильну увагу звертав автор на морально-етичний бік правлячої касты, яка має прагнути до загальної добра, думати про те, щоб було добре всім – не тільки їй. Але ж хто визначатиме: належить цей керівник до "луччих людей" чи ні? Які критерії добору таких керівників? І що гарантує високі моральні чесноти їх? Що є гарантом, що ці люди сповідуватимуть саме дані принципи?

У своєму визначенні духовних прикмет автор відштовхується від геллінських філософів, що вважали благородність, мужність і розум основними рисами володарської верстви. Залежно від наявності цих прикмет Донцов поділяє людей на раси (благородна і шляхетна, що має мудрість, що любить бій, та раби по духу). Якщо говорити про класифікацію людей за расами, то не можна обійти сам факт протиставлення особистостей провідної касты конкретній людині. Як і Ніцше, що в ідеї надлюдности вбачав принцип дії, надію на спасіння, так і Донцов покладав свої надії на воскресіння держави завдяки особистості із ідеальними моральними якостями.

Безперечно, в цій надії на ідеальну людину провідної касты є раціональне зерно. І воно полягає в тому, що шлях до моральної досконалості сповнений величезних можливостей. Але в той же час чи можна на шляху до досконалості протиставляти Людину-Бога (правлячу касту) і конкретну людину, що прагне до ідеалу? І чи можна поруч у цьому ж суспільстві мати рабів духу? Таке протиставлення того, чого ніколи не було й не буде, з тим, що є й було завжди, навряд чи збагатить позитивне знання про людину й суспільство. Впевненість автора, що лише провідна каста володіє від природи винятковими богоподібними рисами, завадила йому побачити в "плебейському інстинкті голоти" [5, с.150] зародки загальнолюдських цінностей, котрі могли розвинутиись і перерости в ознаки касты "луччих" людей.

За словами Л.Новиченка, "в кожного письменника, який воює за підкорення невідомого, можливі свої "драми ідей" [9, с.5]. Гадаємо, "драма ідей" Донцова – в тому, що саме поняття Батьківщини було в нього абстраговане від конкретної людини.

"Не визволимося політично, поки не визволимося духовно..." [6, с.20]. Цим переконанням зумовлена зацікавленість Донцова питаннями літератури, зокрема, найбільш принциповим – звільнення української літератури із "слизьких лап того спрута, що зветься культурою Сходу,

а який забиває в нас самий нерв життя, охоту до нього" [6, с.20].

Як і М.Хвильовий гаслом "Геть від Москви", так і Донцов проповіданням ідеї відрубності від Москви закликав шукати в мистецтві власний шлях розвитку. Обидва вони, розглядаючи російську і європейську культури, як абсолютно протилежні, орієнтували українську літературу на "психологічну Європу". Донцову особливо імпонував "Гомо Європеус" – сильна особистість з "жадобою панування", тобто активна, готова самостійно вирішувати великі проблеми, індивідуальність. Щодо російської літератури, то в ній такої особистості письменник не знаходить, а бачить лише тип безвольної людини, рабську покору, страх життя. Отже, питання – "Росія чи Європа", а також проблема духовності, на чийй творчості виховувати молодь, – вирішується автором однозначно – "не можемо йти вчитися до письменства, що пропагує культ безволі" [6, с.19]. На переконання Донцова, українське письменство за прикладом Т.Шевченка, М.Коцюбинського, Лесі Українки, М.Зерова, М.Рильського, М.Хвильового, які виривались із "російського намулу безвілля і хаосу" [6, с.20] до західної культури, має європеїзувати українську літературу, гартувати націю, формувати національну ідею волі до життя, вирішувати національні проблеми, а позаяк світ і нація невіддільні, то й загальнолюдські. Звичайно, заперечуючи роль російської літератури у вихованні людини мужньої, вольової, гордої, Донцов був знов-таки однозначним і категоричним. Бо ж хіба "культ безволі" пропагувався Пушкіним, Лермонтовим чи Достоєвським? Ясно, що в оцінці ролі російської літератури рацію має Франко, який вважав, що "твори росіян мучили нас, будили в нас чоловіка, будили любов до бідних та покривджених" [13, с.362]. Донцов переносить якості російського самодержавного ладу з його прагненням зробити з людини раба на російську літературу. Загалом же, потерпаючи за долю національної культури, духовність української нації, Донцов піклувався тим самим про всі народи, про культурний розвиток людства. Він розумів, що тільки високодуховна нація, література, що вільно функціонує, можуть подарувати світові ідею, свій світогляд і цінності.

Політичні і культурологічні погляди Донцова типологічно близькі до поглядів Б.І.Антонича, висловлених у статтях "Національне мистецтво", "Між змістом і формою". Ці статті присвячено теоретичним проблемам мистецтвознавства, та, обстоюючи свою концепцію мистецтва, автор опосередковано розглядає питання національної оригінальності мистецтва, захищає його моральність, разом з тим, як і Донцов, торкається політичних питань.

На противагу Донцову, що ставив за ідеал патріотизму "патріа козакорум", власну отчизну, відрубну від чужих збірнот" [5, с.209], патріотизм Антонича не вимагає піднесення лиш свого і применшення чужого, а вимагає переймання всього кращого й кориснішого в інших

народів. Більш поміркованого погляду дотримується автор і щодо поняття національного. Дане поняття в нього не абстрагується від минулого, від традицій предків, але осмислюється під дещо іншим кутом зору. Міркуючи про національну оригінальність мистецтва, автор висловлює цілком слушні думки про те, що її не слід шукати виключно в народництві та бувальщині, так само національний характер не створює народна чи історична тематика: у творах справді національного митця виявляється (може, й мимохіть) відчуття співзвучності своєї психіки з психікою свого народу [1, с.234].

Розуміння Антоничем національного на рівні психології, свідомості протистоїть сучасним поглядам С.Плачинди, котрий разом із викладом концепції українського націоналізму пропонує таке оригінальне визначення поняття національного. "Національне – це українська пісня, Дніпро, левада, лелека на клуні, барвистий український одяг тощо..." [12, с.7].

Як бачимо, національному відводиться роль формального, побутового начала. Це поняття осмислюється на рівні етнографії, фольклору, а от поняття націоналістичного – на рівні свідомості, ідеології. Ми ж не погоджуємось із таким протиставленням. У статті Антонича знаходимо підтвердження того, аби трактувати національне і на рівні свідомості, і культури в широкому розумінні цього слова, включаючи етноісторичні цінності і психологічні особливості народного характеру, й національні особливості сприйняття світу. І коли Антонич радить з національного мистецтва "видобувати загальні проблеми", закликає піднести його до "понадлюдського рівня" [1, с.234], то це ніяк не означає, що автор вивисує загальне над національним. А означає лиш цілковите неприйняття зведення національного до етнографічно-музейного, до зовнішньої прикраси. Відокремлюючи "загальні проблеми" з національного мистецтва таким чином, автор ніде не відділяє їх від національного. І це зрозуміло: адже вони суть нерозривна частина національного. Від діалектичного зв'язку національного й загальнолюдського залежить, чи зможе наше мистецтво досягнути рівня Шопена або Пікассо, тобто "понадлюдського" рівня. Загальнолюдське виявляється в національному. Ввійти в людство поза народом, без високорозвиненого почуття національної свідомості неможливо, стверджує щире зізнання Анонича: "Я сам у своїх поезіях підкреслюю свою національну та навіть расову приналежність не тільки в змісті, але що важніше і трудніше – ще й у формі. Роблю це менш за надуманою програмою, більше з внутрішньої потреби світові, що з нього вийшов... Не шукаю фікційного Окциденту з львівської каварні, але несмілий підходжу до традицій моєї землі" [3, с.283].

Любов Антонича до Вітчизни діяльна, вона виражається в творенні національного за формою і змістом мистецтва, в турботі про те, щоб воно не стало приводним пасом ідеології, а було справжнім

мистецтвом. Діяльна душа автора розкривається в спрямованій проти вульгарного соціологізму статті "Національне мистецтво – "спробі ідеалістичної системи мистецтва" [1, с.230]. Принагідно підкреслимо суттєвий момент: хоч автор називає свої погляди ідеалістичними, хоча він виходить із теоретичного обґрунтування думки про те, що мистецтво породжене виключно уявою творця, але ж сам він далі доходить висновку, що ця уява, в свою чергу, спричинена реальною дійсністю. І такий зв'язок між уявою і дійсністю ми спостерігаємо в творчій практиці самого автора. Художня правда, обстоювана Антоничем, теж іде від життєвої правди, але у великому триєдинстві з істиною, красою прямує у вічність. "Біг літ, біг віків знімає з лірики нашарування, які хвилюють сучасників, але байдужі нащадкам. Він залишає тільки те, що живе в людях завжди" [9, с.372]. За оте друге, пов'язане з вічністю життя мистецького твору, так боляче потерпає Антонич. Він аналізує тогочасне становище поета і доходить висновку, що в атмосфері "поменшення" митця, зведення його завдань до ідеологічних функцій справжнього мистецтва бути не може. Його зміст становить сьогоденне і скороминуще, отже, воно приречене на забуття. В цьому зв'язку слід згадати про творчу трагедію П.Тичини. Образно про перетворення Тичини із національного поета в поета офіційного, придворного співця більшовизму, писав Є.Маланюк:

Від кларнета твого –
пофарбована дудка зосталась...
В окривавлений Жовтень –
ясна обернулась весна [11, с.34].

На відміну від Тичини, Маланюк і Антонич знаходять у собі достатньо сили духу, аби не коритися силі влади, обстоювати право на свободу самовираження. Звісно, треба згадати, що на Маланюка, емігранта, не поширювався деспотичний вплив тої влади, гніт якої постійно відчував Тичина.

Цілком справедливо вказував Антонич на те, що письменник має випереджати свою епоху, керуватися лише правдою, не припускаючи пристосування її до ідеологічних постулатів, експлуатації її задля нетривкого, сьогоденного. Від того, якою мірою вдасться письменникові "погодити службу сучасному з тривкішими вищими мистецькими вартощами, зберегти в цій службі свою індивідуальність і незалежність, влити в жили мистецтва бурхливу кров наших днів" [3, с.238], залежить друге життя мистецького твору. В наведеній цитаті ми вбачаємо своєрідне формулювання і особистої життєвої програми Антонича, і загальнокультурної.

Через особисте "я" в доповіді "Становище поета" автор осмислює ідею патріотичного служіння рідному світові мистецьким словом. На його думку, служити Батьківщині можна, тільки будучи справжнім

митцем, опановуючи й досліджуючи закони мистецтва, основним з яких є Правда. Правда – це той шлях, яким проникали в таємниці людської душі Шевченко, Франко, Леся Українка... Цілком і повністю належав правді й Антонич, вважаючи її головним орієнтиром на шляху до "ділянки вищих вартостей". А цей шлях, як відомо, неможливий поза любов'ю, чесністю, совістю, тими всіма поняттями, що не можуть бути розщепленими на "своє" і "чуже", zdeформованими. У праці для всіх людей і для кожної людини бачить Антонич вияв загальнолюдського, слушно обурюючись гаслами вульгарного соціологізму про класову мораль, класовий гуманізм. Автор вважав, що більшість людей має вроджений нахил до сприйняття твору мистецтва, і кожен з цієї більшості сприймає твір по-своєму, вкладає в нього свій особливий зміст, часто відмінний від авторського.

Сповідуючи, таким чином, мистецький плюралізм ("кожний сприймач має свій окремий зміст" [2, с.237]), Антонич вбачає своє завдання в тому, щоб за допомогою довершених творів викликати вартісні й корисні переживання, необхідні всім людям. "Мистецтво дає нам хвилини повної, практично безвартісної, безкорисної насолоди, або, інакше кажучи, переносить нас на якийсь час у ділянку вищих вартостей" [1, с.233]. Знову-таки слід відзначити: таку функцію може виконати лише правдиве мистецтво.

Підсумовуючи розмову про статті "Національне мистецтво" і "Між змістом і формою" в аспекті національно-патріотичного й загальнолюдського, доходимо висновку: люблячи свою Лемківщину, край казок і животворних традицій, відчуваючи гордість за рідне, національне, Антонич звеличував увесь світ, "найтайніше й найдавніше явище – факт життя, факт існування" [3, с.238], звеличував людину з її одвічним прагненням до загальнолюдських цінностей, до "ділянки вищих вартостей" [1, с.233], що живиться власними джерелами і розкриває таємниці прапричини.

1. *Антонич Б.І.* Національне мистецтво // Наука і культура: Щорічник. К., 1990.
2. *Антонич Б.І.* Між змістом і формою // Наука і культура: Щорічник. К., 1990.
3. *Антонич Б.І.* Становище поета // Наука і культура: Щорічник. К., 1990.
4. *Бердяєв Н.* Судьба России. М., 1990.
5. *Донцов Д.* Дух нашої давнини. Дрогобич, 1991 .
6. *Донцов Д.* Росія чи Європа. К., 1992.
7. *Донцов Д.* Невільники доктрини // ЛНВ, 1928, N 9.
8. *Єфремов С.* Загальні уваги до історії українського письменства // Укр. мова і література в школі, 1992, N 7-8.
9. *Куницын Г.* Общечеловеческое в литературе. М., 1980.

10. Новиченко Л. Не ілюстрація – відкриття. К., 1967.
11. Маланюк Є. Поезії. К., 1992.
12. Плачинда С. Сучасний український націоналізм як ідеологія // Літ. Україна. – 1992. – 23 лип.
13. Франко І. Зібр. творів: У 50 т. К., 1980, – Т.27.
14. Франко І. Зібр. творів: У 50 т. К., 1981, – Т.31.

Стаття надійшла до редколегії 15.05.95

Summary

The article deals with the publicistics of D.Dontsov and B.I.Antonych. Both publicists touch upon the problems of literary criticism. The particular attention is paid to the reflections of the authors which are little known to the broad circle of the audience. These reflections dwell upon the certain character of aesthetic perception, raising the questions of form and contents, interaction between the national and universal. These materials help better understand the views of D.Dontsov and B.I.Antonych concerning literature and its tasks, the ways of its development. Simultaneously, there are subjects still being under discussion.

© О.Є.Ткачук, 1998.